

## ПЕДАГОГІЧНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОГО МЕНТАЛІТЕТУ ВЧИТЕЛЯ

---

Поняття „менталітет” з кінця 80-х років отримало достатньо широке розповсюдження у вітчизняній науковій та публіцистичній літературі, засобах масової інформації і стало складовою частиною сучасної української мови.

Категорія «менталітету» знайшла своє відображення в роботах філософів, істориків, культурологів, соціологів, психологів і педагогів. У кожній з областей гуманітарного знання є свій „образ” менталітету, що розглядається у проблемному аспекті даної науки. Тому, щоби скласти загальне уявлення про сутність і структуру менталітету, необхідно описувати його як багатоаспектне явище.

Інтерес до проблеми менталітету викликаний ще й тим, що він дає можливість співвіднести різні плани людського буття (соціальне – особистісне, колективне – індивідуальне) і різні межі людського досвіду (раціональне – емоціональне – інтуїтивне, свідоме – несвідоме) та встановити між ними системний взаємозв'язок.

Під менталітетом розуміють історично довготривалу розумову єдність, яка склалася з найбільш стійких уявлень, стереотипів і архетипів, що проявляються на свідомому і несвідомому рівнях у вигляді особливого образу думок, світовідчуття і світосприйняття і має аксіологічне, емоційне і поведінкове втілення. Елементи, які складають менталітет, існують не просто у своїй різноманітності, а зливаються в деякий духовний сплав. Він проявляється в позиціях, ціннісних орієнтаціях, світосприйняттях і поведінкових стереотипах, історичних традиціях,

образі та укладі життя людей. Виробляючись історично і генетично, менталітет утворює ту духовно-поведінкову специфічність, яка робить представників одного народу несхожим на представників інших народів, і в силу цього стає важливим фактором самоідентифікації тієї чи іншої спільноти. Тобто, коли ми намагаємось осягнути менталітет, ми осягаємо той зміст свідомості, який індивід розділяє з іншими членами спільноти. В нашому дослідженні ми маємо справу із професійною спільнотою педагогів і вивчаємо розвинену педагогічну свідомість як складовий елемент менталітету вчителя.

У педагогіці питання професійного менталітету розглядається в роботах Б. С. Гершунського, О. Б. Зайцева, А. Н. Кур'ячевої, З. С. Руженської, В. А. Соніна та інших. Аналізуючи визначення, які надали науковці цьому феноменові, можна охарактеризувати його як інтегративну характеристику особистості, що відображає системно специфічні особливості психічного складу і світосприйняття людей, які належать до педагогічної професії. Ми погоджуємось з таким визначенням, але є сенс більш конкретизувати його тому, що професійний менталітет вчителя – це цілісне утворення особистості, яке характеризується сукупністю педагогічного мислення, розвиненою професійною самосвідомістю і професійною культурою майбутнього вчителя та спрямоване на безперервне самовдосконалення педагога для здійснення професійної діяльності.

Чимало науковців відмічають те, що професійна педагогічна самосвідомість грає вагомую роль в особистісній характеристиці вчителя. Так, за А.К. Марковою, самосвідомість учителя – це усвідомлення вчителем норм, правил, моделі педагогічної професії, формування професійного кредо, концепції вчительської праці; співвідношення себе з деяким професійним еталоном, тобто ідентифікація; оцінка себе іншими, професійно референтними людьми; самооцінка, в якій виділяються когнітивний аспект (усвідомлення себе, своєї діяльності) і емоційний аспект. Вчена наголошує, що структура самооцінки вчителя оптимальна тоді, коли в неї відображено мінімальні розрізнення між актуальною і референтною самооцінкою і максимальні розрізнення між ретроспективною і актуальною, між актуальною і ідеальною самооцінкою [2, с.45], а також коли в ній фіксується утворення позитивної Я-концепції.

Необхідно зважати на той факт, що професійний менталітет учителя це вектор, що спрямовує образ думок майбутнього спеціаліста з початку на процес професіоналізації, а в подальшому й на його постійне вдосконалення. В даному випадку самосвідомість як структурний компонент менталітету вчителя пов'язана із розвитком професійної спрямованості в процесі професійного самовизначення. А це, у свою чергу, зорієнтовано на осмислення людиною своїх дій, мотивів поведінки, потреб, статусу у навколишньому середовищі, на виявлення і оцінку власних індивідуально – психологічних особливостей. Тут самосвідомість грає роль орієнтування на самого себе, активного регулятора власної діяльності.

Самосвідомість учителя в контексті професійного менталітету виражається

у надбанні досвіду співвідношення суспільних цілей вибору сфери діяльності зі своїм ідеалами, уявленнями про цінності, якостях характеру, здібностях, у досягненні реальних можливостей, здібності передбачити результат свого професійного самовизначення, отримати задоволення від будь якого виду діяльності в своїй роботі. „Самосвідомість дає можливість індивідові усвідомити себе скрізь своє відношення до світу, предметне відношення до інших людей, і, головне, скрізь свою практичну діяльність та її результати” [4]. У кінцевому результаті, відношеннями особистості визначається її самосвідомість, а їх розвиток випереджає відображення цих відносин у самосвідомості. Тобто, система мотивів, що виражається у спрямованості особистості, генетично первинна, а самосвідомість у структурі менталітету – вторинна. Цим і пояснюється неможливість самосвідомості визначати особистісний зміст діяльності, який обумовлено системою провідних мотивів. Кожний компонент самосвідомості визначається загальною спрямованістю особистості, становлячись для людини тими пізнавальними ознаками, за якими вона може судити про стійкість і постійність своєї особистості. Таким чином, самосвідомість відображує процес безперервного розвитку особистості, її самореалізацію, самоактуалізацію і осмислення себе, свого життєвого шляху.

Розвиток педагогічної самосвідомості диктується не тільки зростаючим інтересом до професійної діяльності, а й виникненням потреби оцінити свої можливості і співвіднести їх з вимогами професійного менталітету. Така самосвідомість здійснюється за допомогою різних

форм співвіднесення себе з колегами (самосприйняття і самоспостереження) і базується на аналізі своєї професійної поведінки, співвіднесення її з мотивацією, де вона також оцінюється з позиції вимог до самої себе, так із позиції соціуму. Саме у таких актах відбувається усвідомлення себе суб'єктом певної професійної діяльності, який концентрує єдність внутрішнього і зовнішнього буття [3].

Не слід заперечувати той факт, що період професійної підготовки, входження у професійну діяльність є одним з важливих етапів формування особистості й характеризується не тільки активним оволодінням професійними знаннями, уміннями, навичками, але й суттєвими змінами в самосвідомості.

Педагогічна самосвідомість акумулює не тільки розуміння і прийняття умов і вимог діяльності вчителя, певного зразку професійної поведінки й відносин, але також і пізнання своєї ролі, завдань та можливостей в галузі обраних соціальних взаємовідношень. Вона за основана на процесі пізнання особистістю вчителя себе як суб'єкта діяльності, результативну сторону якого складають професійні аспекти образу Я. Цей факт підтверджує В.А.Сонін, який визначає професійну ментальність крізь призму інтересів особистісної специфічної діяльності, соціальними установками, які спрямовані на реалізацію своїх потенцій, розвиток їх у процесі цієї діяльності, усвідомлення свого соціального статусу та інтеграції його з Я – реальним, Я – досягнутим, Я – перспективним [3, с. 26].

Проблема педагогічної самосвідомості має протиріччя. З одного боку, проведені дослідження свідчать про те, що рівень розвитку професійної самосвідомості студентів початкових курсів, ступінь її адекватності ще не у повній мірі

відповідає завданню свідомого вибору життєвого шляху. З іншого боку, не можна не бачити обумовленість професійного становлення особистості розвитком її самосвідомості. Без постійної рефлексії, аналізу своїх якостей і можливостей неможливе формування менталітету педагога. Подолання даного протиріччя необхідне для підвищення активності особистості у процесі оволодіння таким комплексним утворенням, як професійний менталітет вчителя.

Таким чином, основа професійного розвитку складається із єдності менталітету педагога (спрямованість особистості до певної професійної діяльності) і педагогічної самосвідомості. Вони єдині у реальному струмі свідомості.

Відтак, педагогічна самосвідомість об'єднує різні уявлення про себе як про професіонала. Розвиток педагогічної самосвідомості – це новий рівень розвитку самосвідомості, ще один виток, який передбачає не тільки засвоєння нового блоку інформації, але й вихід на розвиток структур пізнання і формування детермінованої цим новим рівнем структур пізнання картини світу. Структура педагогічної самосвідомості являє собою взаємодоповнююче поєднання трьох під структур: когнітивної, афективної і поведінкової. Змістові характеристики кожної підструктури (Я – розуміння, Я – відношення, Я – поведінка) необхідно розглядати в контексті предметної діяльності. Когнітивна підструктура педагогічної самосвідомості включає усвідомлення себе в системі діяльності й у системі особистісного розвитку. Розуміння себе, знання про себе самого, як відомо, небайдужі вчителю: те, що в них розкривається, стає об'єктом його емоцій, оцінок, стає предметом його самовідношення. В афективній підструктурі (Я –

відношення) виділяють два рівні: глобальне диференційоване самовідношення, тобто інтегральне відчуття „за” і „проти” власного Я і більш специфічне вимірювання, самоповага, самоінтерес, очікуване відношення інших до себе та ін.

Підструктура самовідношення тісним образом пов'язана з поведінковою, основним психологічним механізмом якої є задоволення вчителя собою і своєю професійною діяльністю. Під ним розуміють співвіднесення між мотиваційно-ціннісною сферою особистості вчителя й можливістю успіху діяльності щодо реалізації провідних мотивів. Задоволеність своєю професійною діяльністю необхідна вчителю для успішного розвитку емоційної стійкості, для підтримки необхідного емоційного тону, відчуття власної гідності, гордості за себе і свою професію.

Компоненти педагогічної самосвідомості знаходяться в органічній єдності і складають цілісний образ Я. Усвідомлення і адекватна оцінка свого Я забезпечує стійкість і стабільність функціонування вчителя як суб'єкта діяльності, конструктивність і дієвість самосвідомості педагога.

Відтак, розвитку особистості вчителя сприяє побудова образу Я професіонала, тобто уявлення про себе як професіонала, а також створення моделі його особистості, - співвідношення цих двох образів, оцінка їх розбіжності, відпрацювання стратегії наближення до еталонної моделі і прагнення до неї визначають шлях розвитку особистості.

При формуванні своєї педагогічної самосвідомості майбутньому спеціалісту важливо зрозуміти, що для того щоб працювати на високому професійному рівні, необхідно мати чітке уявлення цілей і завдань своєї

професійної діяльності, чітке визначення своєї ролі і місця в системі професійної взаємодії, усвідомлення свого образу Я і відповідність його до вимог професії.

Завдяки взаємодії функцій процесів педагогічної самосвідомості (суб'єктність, інтерспекція, педагогічна рефлексія, передбачення, прогнозування, діагностика, комунікація) прояснюється особистісний зміст майбутньої діяльності, складається переконання в доцільності особистісної професійної підготовки, у розвитку професійно важливих властивостей і якостей. Так, на підставі єдності професійного менталітету і педагогічної самосвідомості виникає оптимальна психологічна ситуація професійного самовизначення, становлення і розвитку.

Нами було проведено анкетування серед студентів випускних курсів щодо мотивації на оволодіння педагогічною самосвідомістю в структурі професійного менталітету вчителя. Результати показали, що 63% надали вагому роль цьому утворенню у запропонованому контексті, 32% не надають значущості даному явищу, а 5% не змогли відповісти. Даний розподіл відсотків свідчить про достатню обізнаність студентів щодо розглянутого питання. Але необхідно зазначити наступне. Сформована педагогічна самосвідомість учителя у структурі професійного менталітету сприяє забезпеченню позитивної динаміки рівнів розвитку його особистості. Це передбачає перехід від автоматизмів до рефлексії, від примітивізму до ускладнення особистісних структур, від підпорядкування стереотипів в педагогічній діяльності до свідомої емпатії і гнучкості поведінки, а також до самовиховання і саморозвитку,

стимулювання здібностей до самопізнання.

#### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. *Зимняя И.О.* Педагогическая психология. – М., 2004. – 383 с.
2. *Маркова А.К.* Психология труда учителя. – М., 1993. – 190 с.
3. *Сонін В.А.* Психолого-педагогический анализ профессионального менталитета учителя. – Смоленск, 1999. – 251 с.
4. *Спиркин А.Г.* Основы философии: Учеб. пособ. для вузов. – М., 1988.
5. *Чеснокова И.И.* Проблема самосознания в психологии. – М., 1977.

*Подано до редакції 10.05.06*

#### **РЕЗЮМЕ**

В данной статье рассматривается его роль в формировании менталитета профессиональный менталитет педагога, его функции, структуру и учителя и его структурный компонент место в исследуемом феномене педагогическое самосознание, а также

#### **SUMMARY**

The article analyzes teacher's professional mentality and considers pedagogical consciousness to be its structural component; investigates its role in formation of teacher's mentality, its functions, structure and place in the researched phenomenon.